

Ιωάννης Ε. ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ

*Αναφορά στον Plessner:
Παιδεία και Μισανθρωπία*

1 Προλογικές επισημάνσεις

ΣΤΑ ΥΣΤΕΡΑ, ΟΣΟ ΚΑΙ ΩΡΙΜΑ ΑΠΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΑΠΟΨΗ ΧΡΟΝΙΑ του ο Helmuth Plessner ανέπτυξε με σαφήνεια, κάτι που δεν παρατηρείται στα πρώιμα έργα του, μια σειρά φιλοσοφικών-ανθρωπολογικών θεμάτων. Πολλά εξ αυτών περιέχονται στον όγδοο τόμο των απάντων του, που φέρει τον περιώνυμο τίτλο *Conditio Humana*.¹ Εκεί υπάρχει και το κείμενό του «Περί της απαξίωσης του ανθρώπου» (*Über Menschenverachtung*, 1953), το οποίο συνιστά το καίριο σημείο της αναφοράς μας στον μεγάλο εκπρόσωπο της Φιλοσοφικής Ανθρωπολογίας.² Σε αντιπαράθεση προς τον Kant εκθέτει ο Plessner τα αίτια της *μισανθρωπίας* (*Misanthropie*), που τη θεωρεί έκφραση κοινωνικού κυνισμού. Στο παρόν άρθρο μας πασχίζουμε α) να αξιοποιήσουμε την υπόψη αντιπαράθεση, ώστε να διαφανούν τα αίτια και οι συνέπειες της μισανθρωπίας, και β) να επισημάνουμε τον ρόλο της παιδείας στην αντιμετώπισή της.

Η μισανθρωπία εκδηλώνεται παντού εκεί, όπου συμβιώνουν άνθρωποι. Εξ αυτού του λόγου δεν αφορά αποκλειστικά στην επίκαιρη και καταγεγραμμένη εχθρική στάση πολλών απέναντι στους αλλοδαπούς συνανθρώπους μας. Είναι πολύ περισσότερο μια καθολική ανθρωπολογική συνιστώσα, ένα «διπλό τέχνασμα», όπως λέγει ο Plessner, της ανθρωπι-

¹ Πρόκειται για τον τίτλο ενός κειμένου εισαγωγής στον πρώτο τόμο του μεγαλειώδους έργου *Propyläen Weltgeschichte* («Προπύλαια της παγκόσμιας ιστορίας», τ. 1-10, Berlin 1960-1964). Στο δυσχερές αυτό εγχείρημα συνάπτει ο Helmuth Plessner την ιστορική και ανθρωπολογική ερμηνευτική.

² Helmuth Plessner, *Über Menschenverachtung*, in: *Gesammelte Schriften*, hrsg. v. G. Dux, O. Marquard, E. Ströker, unter Mitwirkung von R.W. Schmidt, A. Wetterer und M.-J. Zemlin, Frankfurt a.M., 1980-1985, Bd. VIII, 105-116.

νης φύσης, που βρίσκει όμως λίαν πρόσφορο έδαφος εκδήλωσης εξαιτίας της εκάστοτε συγκεκριμένης κοινωνικής πραγματικότητας, όπου κυριαρχούν η *αφαίρεση*, η *γενίκευση* και το *ανικανοποίητο* του ανθρώπου. Πώς μπορεί να τα βγάλει πέρα με τη μισανθρωπία η παιδεία;

Η απάντησή μας στο ερώτημα αυτό λαμβάνει σοβαρά υπόψη της την παρακάτω, καταληκτική στο κείμενό του, άποψη του Plessner, η οποία σε ελεύθερη απόδοση έχει ως εξής:

Κάθε θεωρητικός καθορισμός της ουσίας μας συνιστά και μια προσύλληψη (Vorgriff) της πράξης. Μέσα από αυτή προδιαγράφεται, ό,τι θα επισυμβεί από μας. Ο άνθρωπος γίνεται, έτσι όπως φαίνεται. Επ' αυτού μάλιστα διαθέτει και την αναγκαία ελευθερία, την οποία θα πρέπει να διαφυλάξει, για να παραμείνει άνθρωπος. Εάν δεν κατορθώσουμε να γνωρίσουμε και να διαφυλάξουμε τα όρια της αντικειμενίκευσης του εαυτού μας, με συστολή απέναντι σε ό,τι είναι αδύνατο να γνωρίσουμε, θα εκποιήσουμε την ελευθερία μας. Τότε η βία, που επικρέμαται επάνω μας, θα καταστεί ο θάνατός μας.³

Ασφαλώς και η ελευθερία μας είναι αδιαπραγμάτευτη παιδευτική αξία. Τα όρια όμως της αντικειμενίκευσης και αφαίρεσης όταν έχουμε να κάνουμε με τον άνθρωπο, δηλαδή με τον εαυτό μας, καθώς και η συστολή απέναντι στο μη αναγνώσιμο υπόλοιπο του Είναι του, θέτουν επιτακτικά το πρόβλημα της παιδείας ως *διαχείρισης του Άλλου και πρωτίστως του εαυτού μας ως Άλλου*.

2 Η μισανθρωπία

2.1 Απαξίωση του Ανθρώπινου

Ο Plessner επισημαίνει ότι ο διωγμός των Εβραίων από τον φασισμό ανέδειξε την άρρηκτη σχέση που υπάρχει μεταξύ της αντίληψης περί ανθρώπου, ιδίως όταν αυτή ποδηγετείται από τυφλά συναισθήματα, τα οποία τυφλώνουν την κρίση, και της αντιμετώπισής του. Το μίσος, μάλιστα, εναντίον κοινωνικών ομάδων ή μεταξύ λαών αποκορυφώνεται, όταν είμαστε εμποτισμένοι από την αντίληψη της κατωτερότητας των Άλλων.⁴

³ Plessner, ό.π., 116 (Μτφ. Ι.Ε.Θ.).

⁴ Ο.π., 105.

Αλλά το καίριο είναι ότι κάποτε το μίσος και η απαξίωση του ανθρώπου στρέφονται κατά του ίδιου του Ανθρώπινου. Η απαξίωση του ίδιου του εαυτού μας, είναι ένα εύφλεκτο υλικό, που μεταποιείται σε ιδεολογία και, χωρίς να στρέφεται εναντίον κανενός συγκεκριμένου ανθρώπου, στρέφεται κατά πάντων. Πώς, όμως, μετεξελίσσεται η μισανθρωπία σε ιδεολογία; Ποιοι παράγοντες είναι υπεύθυνοι γι' αυτήν τη μετεξέλιξη;

2.2 Ο Kant, η μισανθρωπία και το Υπέροχο (*Erhabenes*)

Αυτό που εμφανίζεται ως ανθρώπινη ισχύς, παραπέμπει συνάμα το ίδιο και στην ανθρώπινη αδυναμία. Η ικανότητα και η ανικανότητα είναι συνυφασμένες με την εμπειρία ανυπέρβλητων φραγμών. Τότε ο άνθρωπος συνειδητοποιεί τα όριά του και εκφράζει αυτήν την εμπειρία του λέγοντας: *κάποτε γινόταν, αλλά τώρα πια δεν γίνεται*. Το τίμημα αυτής της επίγνωσης είναι ο τρόμος και η ανασφάλεια, ο φόβος μπροστά στην αβεβαιότητα και, εν τέλει, η απόγνωση και η παραίτηση από κάθε τι.

Στην *Κριτική της κριτικής δύναμης* του Kant υπάρχει ένα σημείο, που διαφωτίζει αυτήν τη σχέση επίγνωσης των ορίων και αντίδρασης. Βρίσκεται στο δεύτερο βιβλίο της ανάλυσης του *Υπέροχου* (*Erhabenes*), όπου γίνεται λόγος για *απο-μόνωση* (*Ab-sonderung*) του ανθρώπου από την κοινωνία.⁵ Συγκεκριμένα αναφέρεται:

[...] Η απομόνωση θεωρείται ως κάτι Υψηλό, εφόσον συνιστά επιλογή που προκλήθηκε από Ιδέες, οι οποίες παραπέμπουν πέραν κάθε αισθητού. Όταν αισθάνεσαι ικανοποιημένος με τον εαυτό σου, όταν δεν χρειάζεσαι καμιά συναναστροφή, χωρίς ωστόσο να είσαι άφιλος (*ungesellig*), τότε η αποφυγή της συναναστροφής αγγίζει το Υπέροχο, όπως κάθε απαλλαγή από ανάγκες.

Το αντίθετο είναι η αποφυγή των ανθρώπων, είτε από μισανθρωπία (*Misanthropie*), όταν δηλαδή φοβάσαι την επικοινωνία μαζί τους, είτε από ανθρωποφοβία (*Anthrophobie*), όταν δηλαδή φοβάσαι τους ανθρώπους σαν να είναι εχθροί σου. Άλλοτε μισείς, λοιπόν, και άλλοτε είσαι ακατάδεχτος.

Ταυτόχρονα, υπάρχει και μια άλλου είδους αποστρέφση των ανθρώπων, που κακώς θεωρείται μισανθρωπία. Εκδηλώνεται από κάποιους ανθρώπους, οι οποίοι, καθώς περνούν τα χρόνια, αναζητούν

⁵ Ο.π., 106.

απομόνωση, θalπωρή και γαλήνη. Έχει σχέση με την αναζήτηση ευτυχίας και, πάντως, είναι αρκετά φιλόανθρωπη στάση. Όταν ο άνθρωπος ζήσει δυσάρεστες καταστάσεις επιστρέφει στον εαυτό του, φτιάχνει τον δικό του φανταστικό κόσμο, επιλέγει τη διαβίωση στην εξοχή, ή, όταν πρόκειται για νέους ανθρώπους, σε ένα εξωτικό νησάκι, άγνωστο στον υπόλοιπο κόσμο, όπου μπορεί να διάγει με τη μικρή οικογένειά του. Αυτές είναι εικόνες, οι οποίες έχουν πολύ παραστατικά αποδοθεί από ρομαντικούς συγγραφείς και ποιητές. Κλασικό παράδειγμα παραμένει πάντα ο Ροβινσώνας.

Αποτυχίες, αγνωμοσύνη, αδικία, παιδικά όνειρα, τα οποία σημάδεψαν μεγάλους στόχους που βάλαμε, αλλά δεν πραγματοποιήσαμε, διαδικασίες, που εμπλέκουν τους ανθρώπους στο κακό και στα πάθη, όλες αυτές οι αστοχίες έρχονται σε σύγκρουση με την πρωταρχική βούληση του ανθρώπου και την ικανότητά του να πραγματοποιήσει τις επιδιώξεις του και εναντιώνονται σκληρά σε αυτές. Εξ αυτού του λόγου, χωρίς κατ' ανάγκη να μισεί ο άνθρωπος τους άλλους, αδυνατεί να τους αγαπά, και η παραίτηση από κάθε κοινωνική φιλία εμφανίζεται σαν μια μικρή θυσία. Αυτή η αδυναμία, κι όχι το κακό που επιφέρει η μοίρα σε ορισμένους ανθρώπους (και προκαλεί τη συμπάθειά μας), αλλά ο αυτο-βιασμός (που στην έκφραση αντιπάθειας αγγίζει βασικές αρχές), είναι, επειδή σχετίζεται με Ιδέες, κάτι το Υψηλό.⁶

2.3 Οι δύο μορφές της καντιανής μισανθρωπίας

Ο Kant, συνεπώς, αντιπαραβάλλει στην αυθεντική μορφή της απαξιοτικής μισανθρωπίας, της εχθρότητας και του φόβου, ως στάσεων απέναντι στον άνθρωπο, μιαν αναυθεντική μορφή απογοήτευσης και μνησικακίας (*Resentiment*). Πρόκειται για μια κατάσταση, όπως την εκλαμβάνει ο Kant, όπου η πραγματική ζωή αντιφάσκει προς τη βούληση του ανθρώπου. Ο άνθρωπος νομίζει τότε ότι οι διάφορες μορφές εχθρικής και φοβικής στάσης και αντιμετώπισης κατά τη συμβίωση και την αντιπαράθεσή του με τους Άλλους, οφείλονται σε αυτούς τους λόγους. Όμως, η πηγή της μισανθρωπίας βρίσκεται κάπου βαθύτερα. Εκπηγάζει από το μέγεθος και την αξία του ανθρώπινου όντος και συγκεκριμένα από μιαν έμφυτη *αδυναμία* του.

⁶ Immanuel Kant, *Kritik der Urteils kraft*, in: I. Kant, *Gesammelte Schriften. Akademie-Ausgabe*, Bd. V, Berlin 1900ff. (<https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/verzeichnis-gesamt.html>), 165-485, εδώ 275-276 (Μτφ. Ι.Ε.Θ.). Πρβλ. Plessner, ό.π., 107.

Η πρώτη περίπτωση, εκείνη της *αυθεντικής μισανθρωπίας*, αναδεικνύει την εχθρότητα ως αναπληρωματική αντίδραση του ανθρώπου, στις όποιες *αρνήσεις* βιώνει. Διολισθαίνει, εν προκειμένω, ο άνθρωπος σε μια γενικευμένη απαξίωση, σε γενικευμένο μίσος. Δεν μισεί μόνο τον συνάνθρωπό του, αλλά και τον εαυτό του.⁷ Μίσος και απαξίωση παρουσιάζονται εδώ ως εύλογες αντιδράσεις του ανθρώπου σε αδικίες που υφίσταται. Η δεύτερη περίπτωση είναι η λεγόμενη από τον Kant *αναυθεντική μισανθρωπία*. Εδώ, η διαπιστωμένη *αστοχία* πραγμάτωσης του κατορθωτού, που ο ίδιος ο άνθρωπος πεθύμησε, συνιστά τη βασική αιτία της λύπης και της πίκρας. Η αστοχία δε αφορά την ίδια την πραγματικότητα της ζωής του, όχι κάποια ιδέα του.

2.4 Μισανθρωπία και αφαίρεση

Κατά τον Plessner οι αιτίες και τα κίνητρα της εχθρότητας κατά των ανθρώπων είναι πολλά στη βιομηχανική εποχή μας. Η εχθρότητα όμως και το μίσος προέρχονται από μια συγκεκριμένη πηγή: από το συναίσθημα μιας *αγεφύρωτης έντασης μεταξύ ελευθερίας και αδυναμίας*. Όταν η ένταση αυτή δεν ελέγχεται και δεν καταφάσκει μέσα από μια μορφή πίστης –η ιστορία είναι πλούσια σε προσπάθειες κατάφασης– τότε υφίστανται οι συνθήκες, όπου αντιπάθεια, χόλωση και όλα τα είδη της μνησικακίας εξελίσσονται σε μισανθρωπία.⁸ Η μισανθρωπία *γενικεύει*, δεν βλέπει όμως αξιωματικά και εχθρικά κάθε συγκεκριμένο άνθρωπο, αλλά την ανθρωπότητα και το Ανθρώπινο εν γένει, ήτοι την ανθρώπινη φύση. Αλλά, με τη μεταστοιχείωση του μίσους και της απαξίωσης σε γενικευμένη στάση και μαζί με τη μαξιμαλιστική εξάπλωση της επιθετικότητας εκδηλώνεται και ένα εξαιρετικά έντονο συναίσθημα αυτοϊκανοποίησης.

Κατά τον Adolf Heidenhain: Επειδή το μίσος στρέφεται κατά παντός και, ωστόσο, κατά κανενός προσωπικά, εξασθενίζει στο ελάχιστο η σύγκρουση με τις κοινωνικές τάσεις. *Η μεταφορά του μίσους στη σφαίρα της αφαίρεσης* είναι μια τέχνη, η οποία επιτρέπει στον μισάνθρωπο να «κολλάει», σε επίπεδο συγκεκριμένων προσωπικών σχέσεων, σε έναν αποκλειστικά άνθρωπο, ή και σε μια μεγαλύτερη κοινωνία ανθρώπων. Όπως λέγει ο Jonathan Swift, η σάτιρα που κατευθύνεται εναντίον όλων, δεν εκλαμβάνεται ποτέ από τον καθένα ως βρισιά. Καθένας έχει το θράσος

⁷ Ο.π., 108.

⁸ Ο.π., 108.

να τη σχετίζει μόνο με άλλους και να φορτώνει το βάρος που του αναλογεί στους πλατείς ώμους των ανθρώπων, οι οποίοι είναι αρκετά ικανοί να το σηκώσουν.⁹

Η μισανθρωπία ζει από τη γενίκευση, η οποία θέτει το αντικείμενό της στη σφαίρα του αφηρημένου. Έτσι, το άφιλο μίσος μεταβάλλεται σε απαξίωση και με την αύξηση του βαθμού της αφαίρεσης χάνει ο συναισθηματισμός σε θερμότητα.¹⁰ Το μίσος, λέγει ο Heidenhain, αυτή η πηγή κακών προθέσεων, που προκαλεί πόνο, βλάβες και καταστροφή του μισητού αντικείμενου, δεν έχει πρακτικές βλαβερές συνέπειες, στην περίπτωση της μισανθρωπίας. Δεν επηρεάζονται, δηλαδή, εξαιτίας της ούτε οι προσωπικές σχέσεις με συγκεκριμένα άτομα, ούτε οι σχέσεις με ένα ευρύτερο, ζωντανό και συγκεκριμένο περιβάλλον. Το μίσος κατά του ανθρώπου εκφράζεται τότε καθαρά θεωρητικά, μέσα από λογοτεχνικά έργα, σε επίπεδο συζητήσεων, ή μέσα από επιστολές, που γράφονται σύμφωνα με το υπόβαθρο συγκεκριμένων κοσμοθεωρητικών πεποιθήσεων.

Αυτή η μοναδικότητα του μίσους κατά του ανθρώπου, το οποίο δεν στρέφεται κατά της ανθρωπότητας ως συνόλου, αλλά κατά της αφαίρεσης «άνθρωπος», περιορίζεται αποκλειστικά σε μια σφαίρα αφηρημένης γενικότητας, ιδίως δε σε ομάδες με πολύ μικρό βαθμό αποδοχής, όπως «τα θηλυκά», «οι Ιουδαίοι», «οι Άγγλοι», «οι Νέγροι», «οι δικαστικοί», «οι θεολόγοι», «οι στρατηγούς», «οι επιχειρηματίες», κ.ο.κ.

Αυτήν τη μοναδικότητα, λοιπόν, της αφαίρεσης και γενίκευσης του μίσους εκθέτει με πολύ χαρακτηριστικό τρόπο ο Jonathan Swift σε μια επιστολή του στις 29 Σεπτεμβρίου 1725 στον Alexander Pope:

Μισούσα πάντα όλα τα έθνη, όλα τα επαγγέλματα και κάθε κοινωνία. Η όλη αγάπη μου στρέφεται, πάντα, στον καθένα ξεχωριστά. Για παράδειγμα, μισώ τη συντεχνία των νομικών, αλλά αγαπώ τον Χ και Ψ συνήγορο και τον Χ και Ψ δικαστικό. Το ίδιο μου συμβαίνει και όσον αφορά στους γιατρούς –για τη δική μου εργασία δεν θέλω να μιλήσω καθόλου–, τους στρατιώτες, τους Άγγλους, τους Σκώτους, τους Γάλλους κτλ. Προ πάντων, όμως, μισώ και περιφρονώ το ζώο που λέγεται άνθρωπος, παρόλο που αγαπώ με όλη την καρδιά μου τον Πέτρο, τον Θωμά κ.ά. Αυτή είναι η τακτική, που ακολουθώ εδώ και πολλά χρόνια.¹¹

⁹ Ο.π., 109. Πρβλ. Adolf Heidenhain, *Über den Menschenhass. Eine pathographische Untersuchung über Jonathan Swift*, Stuttgart 1934.

¹⁰ Plessner, ό.π.· πρβλ. Heidenhain, ό.π.

¹¹ Plessner, ό.π., 110.

2.5 Το διπλό τέχνασμα: η εχθρότητα ως ιδεολογία

Τέτοιες απόψεις, που αναντίρρητα έχουν την αξία τους ως βιογραφικές πηγές, παρουσιάζουν και ένα σημαντικό ενδιαφέρον για τον μηχανισμό της μισανθρωπίας, ο οποίος τροφοδοτείται από μια συγκεκριμένη πηγή, από την *προσωπική πικρία*. Αυτή ευθύνεται για τη μεταποίηση της μισανθρωπίας από απλή έξαψη σε δημόσια δύναμη και ιδεολογία. Ποιοι παράγοντες είναι υπεύθυνοι γι' αυτήν τη μετεξέλιξη της ανθρώπινης εχθρότητας σε δημόσια ιδεολογία;

Με τη μετατροπή του μίσους σε γενικευμένη εχθρότητα και τη μετάλλαξη αυτής της στάσης σε ψυχρή απαξίωση προκύπτουν δύο τινά. Με την αύξηση της μισανθρωπίας αποκορυφώνεται και η εχθρική διάθεση της απόρριψης και της κατακεραύνωσης του αντιπάλου. Μαζί, όμως, με τη μεγιστοποίηση της εχθρικής διάθεσης εκδηλώνεται και ένα *συναίσθημα προσήνειας απέναντι σε καθέναν άνθρωπο*, που ως εκπρόσωπος μεν ενός επικατάρατου γένους δεν μπορεί να εξαιρεθεί από την εχθρότητα, αλλά ως *συγκεκριμένο πρόσωπο*, όπως το συναντάμε στη ζωή, απολαμβάνει της προσοχής και της εγκάρδιας συνύπαρξής μας.

Το διπλό αυτό τέχνασμα χρησιμοποιεί η μισανθρωπία, για να εκτονώσει την πικρή προσωπική εμπειρία ζωής του καθενός. Πώς το πετυχαίνει αυτό; Από τη μια πλευρά αφαιρεί το θανατηφόρο κεντρί της μεγάλης πίεσης του κόσμου εμπυχώνοντας έτσι καθέναν από εμάς, ενώ από την άλλη εκλαμβάνει τα αίτια αυτής της πελώριας πίεσης τόσο γενικά και *ψιλά*, ώστε να μπορούμε όλοι να σηκώσουμε ξανά το κεφάλι, χωρίς να αισθανόμαστε πληγωμένοι. Αυτό το διπλό τέχνασμα της απαξίωσης του κόσμου εξυπηρετεί την εσωτερική και εξωτερική οικονομία των ψυχικών δυνάμεών μας.¹²

Έτσι εξισορροπεί ο μισάνθρωπος με τον εαυτό του και ανακτά εκ νέου την ελευθερία του και τη δυνατότητα να είναι άνθρωπος μεταξύ ανθρώπων. Αυτό γράφει ο Swift σε μια επιστολή του στον Thomas Sheridan:

*Οφείλεις να υπολήπτεσαι τον καθέναν με την παλιανθρωπιά του, όμως χωρίς να τον αποκαλείς παλιάνθρωπο, χωρίς να τον αποστρέφεις και χωρίς να τον προσέχεις λιγότερο, από όσο προσέχεις τους άλλους.*¹³

¹² Ο.π.

¹³ Ο.π., 111

Αλλά και κατά τη χριστιανική αντίληψη, δεν μας απαλλάσσει η κληρονομημένη κάκωση της ανθρώπινης φύσης από το καθήκον της αγάπης προς τον πλησίον. Όμως, στον χριστιανό υπάρχει δυνατότητα βέβαιης λύτρωσης από τις αμαρτίες. Ο άνθρωπος διασώζει ως εικόνα του Θεού, μέσα από την όλη κάκωσή του, κάτι από τη δεδομένη ανωτερότητα του δημιουργού του. Κάθε κριτική εδώ πια δεν έχει θέση. Αλλά ο μισάνθρωπος, όπως εμείς τον εκλαμβάνουμε έχοντας το βλέμμα στο ζώο που λέγεται άνθρωπος, *a lying sort of beast*, μας αφαιρεί κάθε τέτοια ελπίδα. Το γεγονός, όμως, ότι, παρά την απουσία ελπίδας, η μισανθρωπία ευδοκιμεί, οφείλεται –και με αυτό απαντάται ένα τρίτο και τελευταίο ερώτημα– στο πνευματικό και κοινωνικό περιβάλλον (*Milieu*) του σύγχρονου κόσμου, όπου κυριαρχεί ο ψυχολογικός μηχανισμός του διπλού τεχνάσματος που προαναφέραμε.

Αυτό το *Milieu* του σύγχρονου κόσμου προσφέρει στη μισανθρωπία ένα ιδιαίτερα ευνοϊκό έδαφος ανάπτυξής της, μέσα από τέσσερις συγκεκριμένες τάσεις, οι οποίες συνεξαρτώνται ποικιλοτρόπως και αλληλοενισχύονται.

Πρώτη τάση είναι η *μαζοποίηση*. Θέριεψε με την αστικοποίηση και τη βιομηχανοποίηση και έβαλε τη σφραγίδα σε όλους μας τόσο με τις μορφές της αλλοτρίωσης και της απομάκρυνσης από τον πλησίον, όσο και της προσέγγισης του ξένου. Σε παραδοσιακά κοινωνικά περιβάλλοντα, που διατηρήθηκαν μάλιστα επί μακρύ χρονικό διάστημα, κυριαρχούσε μια ευδιάκριτη οριοθέτηση των περιοχών του πλησίον και του ξένου. Αμοιβαία εμπιστοσύνη και δυσπιστία υπήρχε και τότε, όπως και σήμερα. Ωστόσο, σήμερα έχουν πάρει και οι δύο μιαν άλλη έκφραση. Μια τρίτη περιοχή συγκεχυμένης και μη αναγκαστικής οικειότητας με το ξένο, όπως αυτή κυριαρχεί στη δική μας σημερινή ζωή της εντατικής επικοινωνίας, πρακτικά δεν υπήρχε.

Παλαιότερα οι ζώνες, στις και με τις οποίες ζούσαμε, ήταν οι γνωστές ευδιάκριτες ατομικές σχέσεις, οι σχέσεις μεταξύ φίλου και εχθρού, γνωστού και ξένου. Σήμερα επικαλύπτονται από μια άμορφη δημοσιότητα, πλημμυρισμένη από αναρίθμητες μορφές υπηρεσιακών δράσεων, εμπράγματων σχέσεων και φευγαλέων συναντήσεων. Καθένας επικοινωνεί μόνον οπτικά με έναν απίθανα μεγάλο αριθμό ανθρώπων. Έτσι, χάνει έδαφος ως πρόσωπο με ενδιαφέροντα, υποβαθμίζεται η αξία του, καθώς εκλαμβάνεται ως περίπτωση χιλιάδων άλλων ομοίων του. Σε αυτήν τη φευγαλέα επικοινωνία κυριαρχεί μια γενικεύουσα αφαίρεση, μια αδιακρισία διαφορών, υπαίτια της αμοιβαίας αποστασιοποίησης των ανθρώπων. Όπου όμως κάθε ένας άνθρωπος δεν είναι τίποτα και το Όλο είναι τα πάντα, εκεί

διευκολύνεται το παιχνίδι της μισανθρωπίας, η οποία εμφανίζεται ως μοναδική αληθινή πραγματικότητα. Ο άνθρωπος ζώντας μέσα στη μάζα χάνει τα χαρακτηριστικά που τον καθιστούν άνθρωπο.

Δεύτερη τάση είναι αυτή που εκφράζεται μέσα από την αυξανόμενη *οργάνωση* και τη *γραφειοκρατία*. Εδώ και πολλά χρόνια η γραφειοκρατία δεν είναι πλέον υπόθεση ορίων του κράτους. Όσο μεγαλύτερες γίνονται οι διαφορές μεταξύ ελεύθερης και παρεμβατικής οικονομίας, τόσο πολλαπλασιάζονται οι αποφάσεις, από τις οποίες εξαρτάται η παραγωγή αγαθών, τουτέστι όλο και περισσότερο εξωθούμαστε πλέον σε τεχνικές και όχι σε ηθικές επιλογές.¹⁴ Η αντίσταση κατά των παρεμβάσεων του κράτους και του δημοσίου στην ιδιωτική σφαίρα του καθενός εξασθενίζει. Οι νέες περιοχές υποχρεώσεων επαυξάνουν τις δημόσιες διαδικασίες. Υπάρχει μια πληθώρα «κοινωνικών τομέων». Δεν υπάρχει σχεδόν καμία περιοχή της ζωής αυτονομημένη από το κράτος και την οικονομία, μακριά από το μάτι της συλλογικής μέριμνας, του δημοσίου ενδιαφέροντος. Η καταλυτική και συνεχώς αυξανόμενη επίδραση της οικονομίας, με τη βοήθεια της τεχνολογίας, στη βιομηχανία, στη δημόσια άμυνα, στην ιατρική, στις επικοινωνίες και η αυξανόμενη κοινωνικοποίηση της έρευνας των ιδρυμάτων και των δημόσιων πηγών χρήματος προχωρούν χέρι-χέρι με μια ραγδαία αυξανόμενη πενία και με την ολική αιχμαλωσία του ανθρώπου, άρα με τον πλήρη έλεγχό του.¹⁵

Είτε πρόκειται για *ελεύθερη αγορά*, στην οποία παραδίδεται ο άνθρωπος, επειδή παράγει και του προσφέρει υλικά ή πνευματικά αγαθά, που διατίθενται προς κατανάλωση, είτε πρόκειται για μια *κρατικά ελεγχόμενη αγορά*, που λειτουργεί σύμφωνα με κάποιο σύστημα δημόσιων υπηρεσιών, είναι κάτι αδιάφορο στη συνείδηση της μεγάλης μάζας των ανθρώπων. Η ελευθερία κίνησης συνεχώς περιορίζεται. Όλα είναι πρόγραμμα, η ατομικότητα δεν είναι τίποτα. Όπου, όμως, η αναπληρωματικότητα του καθενός είναι τόσο επιβεβλημένη, εκεί κυριαρχεί η αφαίρεση και τότε η μισανθρωπία, με την εμπλοκή του ανθρώπου σε πληθώρα λειτουργιών, βρίσκει ελεύθερο πεδίο δράσης.¹⁶

Τρίτη τάση, είναι η επιστήμη, ή, έστω κι αν δεν είναι δόκιμος ο όρος, η *επιστημονικοποίηση της ζωής*. Η επιστημονικοποίηση είναι «σχολή» της αφαίρεσης και της γενίκευσης. Καλλιεργεί στον άνθρωπο μια συγκεκριμένη, όσο και τυποποιημένη αντίληψη: να διακρίνει τύπο, χαρακτηρι-

¹⁴ Ο.π., 112.

¹⁵ Ο.π., 113.

¹⁶ Ο.π., 114.

στικά και όρια κάθε αντικειμένου. Εξαίρεση αποτελούν, ίσως, οι πνευματικές επιστήμες, που πασχίζουν να αναδείξουν τους ιστορικούς επιστημονικούς κλάδους μέσα από τον ορίζοντα της εποχής και της αυτονομίας τους. Μπορεί, όμως, να υπάρξει ιστορική παράσταση χωρίς γενίκευση; Και στις επιστήμες εκείνες, που δεν στοχεύουν τόσο στο Γενικό, αλλά πρωτίστως στο Ιδιαίτερο, το Γενικό εμφανίζεται ως υπόβαθρο και ως ενδιάμεση βάση.

Το αποτέλεσμα της κατανόησης του ιστορικού και του φυσικού κόσμου, παρά το γεγονός ότι πρόκειται για κατανόηση με διαφορετική στόχευση, είναι κατά βάση το αυτό: το βλέμμα διευρύνεται και συμπεριλαμβάνει όλες τις συνάψεις των γεγονότων. Τότε κάθε άνθρωπος παύει να είναι μια ακατανόητη και αδιόρατη οντότητα. «Τι είναι το Γενικό; Η μοναδική περίπτωση. Τι είναι το Ιδιαίτερο; Εκατομμύρια περιπτώσεις».¹⁷

Δεν διευρύνεται μόνο το βλέμμα, αλλά αυξάνει και η δύναμή μας. Αυτό που διερευνούμε, μπορούμε να το ελέγξουμε και να το πιστοποιήσουμε στον εαυτό μας. Αυτή η αύξηση δύναμης και εποπτείας συνεπάγεται την απομύθευση των πραγμάτων. Όταν μάλιστα τα πράγματα είναι ανθρώπινα, η δύναμη και η εποπτεία τα απομακρύνουν.¹⁸ Μέσα από την επιστημονική οπτική γωνία ο επιστήμονας βλέπει μίαν εκάστοτε περίπτωση, βλέπει απλώς ένα δείγμα. Την ώρα που διατείνεται ο ψυχολόγος, ο γενετιστής, ο ιατρός, ο οικονομολόγος ότι έχει εντοπίσει τα αίτια κάποιας συμπεριφοράς, η ατομικότητα κάνει τη λαθροχειρία της. Παρουσιάζει ένα διάφανο πλαίσιο γενικών σχέσεων και παραγόντων, όπου όμως η δική της σημασία ελαχιστοποιείται.

Με περισσότερη προσοχή θα λέγαμε: η αποσαφήνιση και η γνώση που επιδιώκει ο άνθρωπος, συνιστά συναισθηματική απειλή της αξίας του. *Μη μαθαίνεις τον εαυτό σου*, λέγει μια ολλανδική φράση. Υπονοεί προφανώς ότι διατρέχεις τον κίνδυνο να οδηγηθείς σε λανθασμένη αυτοεκτίμηση, καθώς και σε ανεύθνη και ανώριμη άσκηση των καθηκόντων σου. Μαθαίνω τον εαυτό μου σημαίνει τον καθιστώ αντικείμενο γνώσης μου. Αυτή η γνώση μειώνει την *αυτοεκτίμησή* μου και μάλιστα στο έπακρον, όταν διαπιστώσω ότι οι βιολογικές και ζωώδεις καταβολές του ανθρώπου είναι οι πλέον καθοριστικές για τη συμπεριφορά του, ως ενός, μεταξύ πολλών άλλων, είδους του ζωικού βασιλείου. Δεν κρατάει, λοιπόν, στα χέρια της η επιστήμη, όντας η μεγάλη σχολή της γενικεύουσας αφαι-

¹⁷ Ο.π., 113.

¹⁸ Ο.π., 114.

ρешης και της γενικεύουσας απαξίωσης του ανθρώπου, τα πιο φοβερά όπλα;¹⁹

Η τέταρτη τάση, ίσως η πλέον σημαντική, είναι εκείνη της σύγχρονης *απιστίας* σε έναν κόσμο που δημοσίως δηλώνεται ως χριστιανικός. Για την τάση αυτή δεν χρειάζονται παρά μόνο λίγα λόγια. Γιατί μπορούμε σήμερα άνετα να ψηλαφούμε εδώ ένα ρηχό δογματικό υπόλοιπο, που αφορά στην αποτίμηση του ανθρώπινου όντος. Πρόκειται για την παραδοσιακή θεολογική θεώρηση, που παραπέμπει τη δυσπλασία της ανθρώπινης φύσης σε μια υπερφυσική ερμηνεία των αμαρτιών. Μια τέτοια θεώρηση μπορούν να την αντιμετωπίσουν, οι φιλόσοφοι και οι ελεύθεροι στοχαστές, η μάζα όμως των *ημιμαθών* ποτέ. Όντας εκτεθειμένο αυτό το αυξανόμενο στρώμα των ημιμαθών στις πολλαπλές επιδράσεις ενός καθαρά επιφανειακού «πιστεύω» και μιας δυσνόητης επιστήμης, καθίσταται εύκολη λεία μισάνθρωπης αντίληψης, όταν σκοτεινιάζει ο ορίζοντας του χρόνου. Αυτή είναι μια τόσο εύκολη διαδικασία, που έλαβε χώρα, με αγαθές προοπτικές, και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα και έγινε λεία ενός όχι λιγότερο ρηχού οπτιμισμού.²⁰

Οι τέσσερις αυτές τάσεις προσφέρουν σήμερα στη μισανθρωπία ένα ιδιαίτερα ευνοϊκό υπέδαφος. Κανέναν ασφαλώς δεν εξαναγκάζουν να γίνει μισάνθρωπος. Μπορούν όμως να οδηγήσουν τον άνθρωπο προς αυτήν την κατεύθυνση. Πρόκειται για σύγχρονες δυνάμεις, που συνιστούν σύγχρονες μορφές άσκησης βίας. Αλλά φυσικά θα ήταν ανοησία να τεθούν οπωσδήποτε στο ίδιο ύψος μαζοποίηση, κοινωνική οργάνωση και απιστία. Μόνον ως δυνάμεις της κοινωνικής μας πραγματικότητας και σε σχέση με την επίδραση που ασκούν στην κοινή γνώμη εκτέθηκαν εδώ σε κάποια σειρά.

Αλλά υπάρχει, κατά τον Plessner, και μια άλλη ιδιότητα του σημερινού κόσμου, που τροφοδοτεί τη μισανθρωπία. Είναι η αυξανόμενη *δυσαρέσκεια*. Η έννοια αυτή εκλαμβάνεται εδώ με τη φροϋδική της σημασία. Το αυξανόμενο ανικανοποίητο, η ευερεθιστότητα, η πικρία και το υπαρξιακό άγχος, είναι έκφραση της αυξανόμενης δυσχέρειας προσαρμογής του ανθρώπου στην κοινωνία. Είναι μια δυσχέρεια που θέριεψε με τη βιομηχανική επανάσταση και επεκτάθηκε με μίαν ανεξέλεγκτη ταχύτητα.

Η προσαρμογή σε κάτι, που αλλάζει από γενιά σε γενιά τόσο ραγδαία, είναι φοβερά δύσκολη. Δεν τα βγάζεις πέρα σήμερα στη ζωή με ό,τι έχεις πάρει ως εφόδιο από το σπίτι των γονιών σου και από την εκπαί-

¹⁹ Ό.π., 115.

²⁰ Ό.π., 115.

δευση. Όλο και πιο πολύ δυσκολεύεται ο άνθρωπος από τη μεγάλη κινητικότητα της σύγχρονης ανοικτής κοινωνίας, που καταργεί τα τελευταία στεγανά των ανθρώπινων επιπέδων και των κοινωνικών τάξεων, εξαιτίας ενός αυξανόμενου, όσο και αδυσώπητου ανταγωνισμού.²¹ Όλο και πιο λίγο μπορεί ο άνθρωπος να μεριμνά για τα παιδιά του, όλο και λιγότερο να «χτίζει» στο μέλλον. Βρίσκεται σε αγώνα με την αβεβαιότητα, η οποία συνάμα είναι το τίμημα, που πληρώνει καθένας για την πρόοδο του συνόλου.²² Όταν ο άνθρωπος παρατηρήσει τον εαυτό του μέσα από μια αποστασιοποιημένη ματιά –και μια τέτοια οπτική απόσταση χρειάζεται και ο σύγχρονος κόσμος– και κατορθώσει έτσι να συνειδητοποιήσει τα δικαιώματά του και να αναδείξει τις αξίες του, τότε θα διαπιστώσει ότι ως κοινωνικό ον βρίσκεται σε κόλαση. Με τα λόγια του Sartre: «Qu' est-ce que l'enfer? Les autres».²³

3 Παιδαγωγικές προεκτάσεις: η παιδεία της σχέσης με τον Άλλον

Εάν η πηγή της μισανθρωπίας είναι, όπως διατείνεται ο Plessner, το συναίσθημα μιας *αγεφύρωτης έντασης μεταξύ ελευθερίας και αδυναμίας* και εάν η αντιμετώπιση της έντασης δεν ελέγχεται, όπως επίσης ο ίδιος διατείνεται, ή η ένταση δεν καταφάσκει μέσα από την πίστη, τότε τίθεται το ερώτημα: πώς μπορεί να νοηθεί στην πράξη αυτός ο έλεγχος, αλλά και με ποιους όρους νοείται η έμπρακτη κατάφαση της πίστης;

Ουσιαστικά έχουμε και εδώ μια εκδοχή του πολυσυζητημένου, όσο και αδιέξοδου «δυτικού» τρόπου σκέψης, όσον αφορά τη σχέση με τον Άλλον: *ατομικισμός, δυαλισμός, ωφελιμισμός, σύγχυση μεταξύ θρησκείας και πίστης, η έκλειψη νοήματος ζωής και υπερβατικότητας στο πεδίο της νεωτερικότητας* κ.ά.²⁴ Το αδιέξοδο αυτό είναι προφανές, όμως, και στη δική μας ζωή. Η, επίσης, πολυσυζητημένη αντιπρότασή μας που αντιμετωπίζει τον Άλλον από την αρχαιοελληνική εποχή μέχρι σήμερα βάζοντας τη φιλανθρωπία σε αντιστοίχιση με τον *Ξένιο Δία*, τον *Πλησίον* του Ευαγγελίου και την αυθεντική σχέση της κοινωνίας προσώπων δεν φαίνεται να έχει κανένα θεωρητικό και πρακτικό αντίκρισμα στην παιδεία

²¹ Ο.π., 115.

²² Ο.π., 116.

²³ Ο.π., 116.

²⁴ Μ. Μπέζος, *Αμφίσημη Εκκοσμίκευση*, τ. Β', Αθήνα 2002· Χ. Γιανναράς, *Ενάντια στη θρησκεία*, Αθήνα 2006.

και, εν προεκτάσει, στη ζωή μας. Η *Σχεσιοδυναμική Παιδαγωγική του προσώπου* είναι η μόνη συγκροτημένη πρόταση επ' αυτού.²⁵ Είναι προφανές ότι αυτή η παιδαγωγική αναζητά ερείσματα στην αυθεντία της ψυχολογίας, η οποία την πριμοδότησε αφειδώς με καίριο προβληματισμό, αλλά και με έναν, συνακόλουθο σε τέτοιες περιπτώσεις, σολιψισμό. Ενδεικτικό επ' αυτού παράδειγμα είναι το γεγονός ότι ο άνθρωπος είναι *εξωκεντρικό* ον. Η εξωκεντρικότητα, κρυφό και συνάμα οφθαλμοφανές δομικό στοιχείο, είναι η αιτία της αδυσώπητης τραγικότητας της *ύπαρξης* του ανθρώπου, αλλά και όρος της παιδείας του.²⁶

Οι σχέσεις μας είναι ρημαγμένες. Αυτό δεν είναι επινόηση, αλλά το πιστοποιεί η ζωή και η καθημερινότητα. Η μισανθρωπία, καλυμμένη ή όχι, δεν εκβαρβαρίζει μόνο τη συμπεριφορά μας, αλλά, το σημαντικότερο, έχει καταστεί όντως κυρίαρχη ιδεολογία. Επιβάλλεται βίαια, π.χ. στην αντιμετώπιση αλλοδαπών, μικρών παιδιών, αδύναμων, ή χάσκει μέσα από απατηλά «δημοκρατικά» προκαλύμματα: στο Κοινοβούλιο, στα ΜΜΕ, στις δημοσκοπήσεις, στα γήπεδα, στις συνδικαλιστικές συνάξεις, στις θρησκευτικές φανατικές εκφορές της, στην επαγγελματική μας σταδιοδρομία, στον άκρατο ανταγωνισμό του χρηματοπιστωτικού παροξυσμού της ελεύθερης οικονομίας, στις συζυγικές σχέσεις, στην όποια υφίσταται ακόμα γειτονία – *παντού ένας πόλεμος όλων εναντίων όλων*. Το *sapere aude* του Kant έχει μετεξελιχθεί σε *τόλμα να μισείς*.

Η μισανθρωπία έχει αιτίες εσωτερικές και εξωτερικές, όπως τις περιγράφει ο Plessner. Το θέμα είναι εάν μπορεί η παιδαγωγική να παρέμβει εδώ ουσιαστικά. Η μια πρόταση, η θεωρητική, θα ήταν να λειτουργήσει ανθρωπολογικά: όχι να συνθέσει τις σχετικές απόψεις αρμόδιων επιστημών, όπως είναι η ψυχιατρική, η παιδοψυχολογία, η ψυχολογία, η κοινωνιολογία, αλλά να συναρτήσει το ερώτημα της μισανθρωπίας με την αγωγικότητα, το κατεξοχήν παιδαγωγικό χαρακτηριστικό του ανθρώπου.

Μια εκδοχή αυτής της προσέγγισης, που βασίζεται στην αρχή ότι δεν χτίζεται σχέση χωρίς ένα ελάχιστο όριο παιδείας του Εγώ (το μείζον όριο θα αναδειχθεί μέσα από τη σχέση), είναι μια *κλητική παιδαγωγική θεώρηση* με τρεις συνιστώσες.

²⁵ Α. Κοσμόπουλος, *Σχεσιοδυναμική Παιδαγωγική του προσώπου*, 3^η έκδ., Αθήνα 1995.

²⁶ H. Plessner, *Die Stufen des Organischen und der Mensch*, in: *Gesammelte Schriften*, ό.π., Bd. IV, 360-425.

3.1 Η κλήση του ανθρώπου να αποσπαστεί από την ολότητα

Για να ανοίξει ο δρόμος στον Άλλον, για να βρεθεί το Εγώ πρόσωπο με πρόσωπο με αυτόν, πρέπει να διαθέτει αυτογνωσία σε τέτοιο βαθμό, που θα τον καθιστά ικανό όχι μόνο να συνθέτει, αλλά και να *απο-συνθέτει*. Η ανοιχτή κοινωνία κάλυψε τον Άλλον και αλλοτρίωσε το Εγώ. Η διαδικασία πλέον πρέπει να είναι τούτη: πως θα εντοπιστούν και θα αφαιρεθούν οι επιστρωματώσεις που κάλυψαν τον Άλλον και μας τον «δείχνουν» αντίπαλο και όχι συνάνθρωπο. Διαφεύγει των ορίων του παρόντος άρθρου μια εκτενής αναφορά στον όρο *map* του Heidegger.

Ωστόσο, ο όρος αυτός αποδίδει την απροσωπία του μαζανθρώπου, την ισοπεδωτική καθημερινότητα και δοσοληψία, που παραπέμπει στην «αφαίρεση» άνθρωπος, όχι στο πρόσωπό του. Οι πολιτικές και παιδαγωγικές μεθοδεύσεις της κοινωνικοποίησης, της συλλογικής δράσης και της «ένταξης» κ.ά. – αυτό αποδεικνύεται στην πράξη – δεν φέρνουν τα επιθυμητά αποτελέσματα κατά της μισανθρωπίας. Πέτυχαν να μας εγκλωβίσουν σε ένα «φαντασιακό» δημοκρατίας, ερήμην της παιδείας του Εγώ, που το μόνο που υφίσταται είναι να χλευάζεται και πάντως να είναι σύμβολο ακοινωνήτων ανθρώπων. Χρειαζόμαστε, λοιπόν, μια «αρχαιολογία» που θα αποκαλύψει τις κακώσεις του Εγώ σε προσωπικό και κοινωνικό επίπεδο. Έτσι θα φωτίσουμε την αγίλλειο πτέρνα της αγωγιμότητας, στην οποία καλείται η ανθρωπολογική παιδαγωγική να συνεισφέρει. Γιατί έτσι ο άνθρωπος θα αναδειχθεί ως υπαρκτική παραλλαγή των πολλών, όχι ως αντίπαλός τους.

3.2 Η κλήση του ανθρώπου να διαχειριστεί τις νέες μορφές καταπίεσης

Ένας άνθρωπος που δεν έχει υποστεί καταπίεσεις δεν γίνεται μισάνθρωπος. Στους *Νόμους* του Πλάτωνος υπάρχει ευθεία πίστωση της μισανθρωπίας στην καταπίεση.²⁷ Η ψευδαισθηση ότι η αχαλίνωτη ικανοποίηση επιθυμιών, η ασύδοτη ελευθερία και η ολική απομύθευση θα άρουν τις καταπίεσεις που υφίσταται το Εγώ, αποδεικνύεται πανάκεια. Ο σημερινός άνθρωπος καταπιέζεται από τους δήθεν ελευθερωτές του, από τα ίδια πολιτικά και κοινωνικά μανιφέστα που ευαγγελίζονται τη χειραφέτηση και την ευδαιμονία του. Η χειραφέτηση και η κατάργηση των στεγανών επέφεραν νέες επώδυνες εξαρτήσεις. Το ανικανοποίητο έφθασε στο ύψι-

²⁷ Πλάτωνος, *Νόμοι* 793d9.

στο σημείο. Ο έλεγχος της αντικειμενίκευσης του εαυτού μας και του πληθωρισμού της αφαίρεσης είναι το ίδιο αναγκαίος, όσο και της φλύαρης αρετολογίας. Αντί αυτών προέχει η *διαρκής άσκηση* του ανθρώπου, εκείνη που αγγίζει τα μύχια της ύπαρξής του και τον καθιστά απρόσβλητο από φόβο θανάτου και φόβο του Άλλου. Η τοποθέτηση ανάμεσα στα δύο είναι αντιπαιδαγωγική. Δεν επέφερε αποτελέσματα ούτε η αναστήλωση της παράδοσης, ούτε η άνευ όρων παράδοση στην επιστημονικοποίηση. Η πρώτη μένει κραυγαλέα «ανεπίκαιρη», ενώ η δεύτερη θυμίζει Λερναία Ύδρα και κουάρκς, αφού όταν προσπαθείς να την περιορίσεις, τόσο την αναπαράγεις. Πολύ περισσότερο προέχει η διαρκής ερμηνεία και η απολάκτιση κάθε νέας, ύπουλης μορφής καταπίεσης.

3.3 Η κλήση του ανθρώπου για εύρεση νοήματος

Τόσο η «θρησκεία», όσο και η φιλοσοφία άφησαν τον άνθρωπο γυμνό όσον αφορά στην αντιμετώπιση του νοήματος της ζωής του. Η πλειοψηφία θρησκευόμενων και μη, παρά τις φιλότιμες προσπάθειες, συγχέει θρησκεία και πίστη, εκκλησία και διαχείριση. Είτε πρόκειται για ποιητική *ιερή θλίψη* και θέσεις του τύπου «Ένα σημείο είμαστε, χωρίς νόημα», που εκφράζει ο Hölderlin στο ποίημά του «Πάτμος» (1803),²⁸ είτε για συνειδητές και συστηματικές πολεμικές της φιλοσοφίας και της επιστήμης κατά της πίστης, παντού λανθάνει η ίδια σύγχυση: η υπεροψία του ανθρώπου να απομυθεύσει τα πάντα, και η αδυναμία του να κατανοήσει τα αυτονόητα, ότι δηλαδή ο άνθρωπος διασώζει, παρά τη φυσική του φθορά, ως εικόνα Θεού, κάτι από την ανωτερότητα εκείνου, κάτι που τον αφθαρτίζει και τον εμπνέει να αποδέχεται τον Άλλον, τον πλησίον, να διακατέχεται από την οντολογική ελπίδα. Η φιλοσοφία δεν κηρύττει το μίσος κατά του ανθρώπου, αλλά εμμένει στην απουσία νοήματος. Εύκολα, όμως, έτσι τροφοδοτεί τον μισάνθρωπο, αφού αφαιρεί το ενδεχόμενο τέτοιας ελπίδας.

Μόνον ένας αυθεντικός ασκητής, τύπου Παϊσίου, έχει ξεπεράσει το όριο θρησκευτικών και φιλοσοφικών συνταγών αγάπης του ανθρώπου, και σαρκώνει ιδανικά για όλους μας, δασκάλους και μη, αυτό που αίρει κάθε ίχνος μισανθρωπίας. Πρότυπο και ζωντανό παράδειγμα, ικανό για κάθε θεωρία και πράξη παιδείας κατά της μισανθρωπίας. Και για να προ-

²⁸ M. Heidegger, *Τι είναι η φιλοσοφία*; Εισαγωγή, μετάφραση και σχόλια Β. Μπιτσιώρης, Αθήνα 1986, 248 και 258.

λάβουμε παρερμηνείες πως το παράδειγμα του π. Παΐσιου έρχεται σε αντίθεση σε όσα προαναφέρθηκαν, ας διευκρινίσουμε κάτι. Θεωρία και πράξη της μισανθρωπίας βρίσκουν στο πρόσωπο του ασκητή καίρια αντιμετώπιση: δεν μισείς αυτόν που σε αδικεί, ή σε πληγώνει ή σε βλάπτει, αλλά μισείς την αδικία, το πλήγωμα, τη βλάβη. Μόνον εδώ πια η *αφαίρεση* είναι αυθεντική. Και, δεν γίνεσαι μισάνθρωπος λόγω της *έντασης μεταξύ ελευθερίας και αδυναμίας*, αλλά γιατί δεν έχεις πετύχει με άσκηση ελευθερία από τα πάθη σου και συνείδηση ανικανότητας του Εγώ σου να μείνει μετέωρο, χωρίς *συνάντηση* σε Κάποιον Άλλον. Μόνον, επίσης εδώ, η *γενίκευση* είναι περιττή.

4 Αντί επιλόγου

Το άρθρο τούτο συνέπεσε να «κλείνει» την ημέρα που στην Ελβετία γινόταν το «πείραμα των πειραμάτων», που μπορεί να μας ανοίξει όντως νέους ορίζοντας στην ποιότητα ζωής και στο νόημά της. Η επιστήμη είναι η μόνη ελπίδα μας να ανοίξουμε δρόμο προς τα εμπρός. Καθώς βέβαια παρακολουθούμε την πεισματική αντίθεση μεταξύ Higgs και Hawking, όσον αφορά στην εύρεση ή μη του αποκαλούμενου και «σωματιδίου του Θεού», είναι εύλογο να διερωτηθούμε κατά πόσον η επιστημονική εξέλιξη θα μας κάνει λιγότερο μισάνθρωπους. Αυτό δεν προκύπτει μέχρι τώρα σε καμία περίπτωση. Διερωτόμαστε, επίσης, γιατί αυτή η αδικαιολόγητη αντίθεση μεταξύ πίστης και επιστήμης; Αντί να αναλώνεται ένας έξυπνος άνθρωπος στο ερώτημα εάν παίζει ζάρια ο Θεός ή η Φυσική, είναι παιδαγωγικά συμφεροντότερο να διερωτάται πώς συγκροτείται νόημα ζωής;²⁹ Σίγουρα όμως, όπως για τη Φυσική πρέπει να επαληθευθεί η ύπαρξη του απόλυτα μικρού της ύλης, έτσι πρέπει για τη Φιλοσοφική Ανθρωπολογία να επαληθευθεί η ύπαρξη του απόλυτα μεγάλου μέσα στον άνθρωπο. Η δεύτερη επαλήθευση, που συνιστά καίριο στόχο παιδείας και αίρει και κάθε ίχνος μισανθρωπίας, δεν είναι καθόλου υπερβατολογική υπόθεση εργασίας, όπως ενδεχομένως μπορεί να θεωρηθεί. Μπορεί να υπάρξει, εφόσον έχουμε απέναντί μας, πέραν των προτύπων του παρελθόντος και των «παραδειγμάτων» της επιστήμης του μέλλοντος, μια πρόσωπο με πρόσωπο συνάντηση, σαν αυτή που προαναφέραμε. Από το απόλυτα μεγάλο του ανθρώπου, που απαιτεί διαρκή και συνεπή άσκηση συνάντησης, εκπορεύεται φιλανθρωπία και μόνο φιλανθρωπία.

²⁹ Τ. Καμπύλης, *Παίζει η Φυσική ζάρια*; Εφ. *Η Καθημερινή*, 7.9.2008, 27.

Ο Ιωάννης Ε. Θεοδωρόπουλος (1949) είναι διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Tübingen. Υπηρέτησε ως Σύμβουλος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Εξωτερικού, ως Επίκουρος και Αναπληρωτής Καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης, και ως Καθηγητής στην Α-ΣΠΑΙΤΕ Πατρών. Το γνωστικό του αντικείμενο είναι η «Φιλοσοφική Παιδαγωγική». Είναι ιδρυτής και διευθυντής του περιοδικού «Παιδαγωγικός Λόγος». Έχει συγγράψει πολλά βιβλία και επιστημονικά άρθρα στην ελληνική και γερμανική γλώσσα.

(sergoula2@yahoo.gr)